

Ekonomické argumenty v české zemědělské obchodní politice

OLDŘICH KRPEC, VLADAN HODULÁK

Economic Arguments in the Czech Discourse about Agricultural Trade Policy

Abstract: The aim of this article is to contribute to the discussion of the political economy of trade policy. We also focus on the issue of foreign agricultural trade policy in the contemporary Czech Republic. We assume that in the Czech discourse the position of economic nationalism and mercantilism is clearly dominant. We would like to demonstrate this through a content analysis of several major Czech journals. We also believe that the arguments of those who request further regulation of agricultural trade are not much different from those articulated in the discussion between the free trade stance and the mercantilist stance. Even though the prevailing arguments of classical economists are still not entirely accepted in the Czech Republic (certainly not in its economic policy), the strong mercantilist position in favor of the primary sector in the country, which has a strong comparative advantage in industrial production, is nevertheless an interesting object of research interest.

Keywords: history of economic thought, mercantilism, classical economics, international economics, trade policy, Czech agricultural policy.

Tato stať je příspěvkem do debaty o zemědělské obchodní politice České republiky s přesahem do klasické debaty o pozici volného obchodu a protekcionismu v politické ekonomii. Reagujeme na skutečnost, že v diskusi o zemědělské politice v ČR je argumentace hospodářskými důsledky konkrétních opatření pro národní ekonomiku velmi častá. Velká většina argumentů není nová, jde naopak o klasické úvahy, které v diskurzu o mezinárodní obchodní politice zaznívají již dlouho. A co více, byly ekonomickou vědou podrobeny důsledné analýze v rámci diskuse, která patří v oblasti sociálních a politických věd mezi nejrozvinutější a nejpracovanější.

Východiskem textu je tedy předpoklad, že v rámci debaty o zemědělské obchodní politice jsou využívány argumenty, které kriticky reflektovala analýza obchodní politiky v rámci ekonomie. Zmíníme, že jádro preanalytické (Schumpeter 2006: 318n.) argumentace merkantilismu bylo na základě klasické vědecké analýzy ekonomickou vědou odmítnuto. To pochopitelně neznamenalo a neznamená, že v současné diskusi o obchodní politice neprobíhá ideový střet mezi (neo)klasickou ekonomii, v zásadě podporující tezi volného obchodu, a moderními argumenty pro protekcionismus. Ve všech případech – klasickou politickou ekonomii nevyjímaje – je třeba brát v potaz konkrétní charakter mezinárodních ekonomických a politických vztahů, v nichž se určitá národní ekonomika nachází. Zejména úvahy o bezpečnosti a strategické ohledy jsou a vždy byly pro reálné fungování konkrétních politik relevantní. Právě v kontextu členství ČR ve Společné zemědělské politice (SZP) v rámci Evropské unie (EU) se tyto argumenty mohou jevit jako historicky relativně nejméně významné.

Každý, kdo se tématem do nějaké míry zabývá, vnímá, že se v diskusi o českém zemědělství (obecně) a zemědělské obchodní politice (konkrétně) opakovaně vyskytují argumenty, jejichž relevance byla ekonomickou vědou jednoznačně zpochybněna. Jejich jádrem jsou argumenty tradičního merkantilismu, které byly odmítnuty ekonomickou analýzou v klasické debatě o volném obchodu již na přelomu 17. a 18. století. A dále, pokud lze v této diskusi identifikovat to, co považujeme za moderní protekcionismus (například argumenty optimálního cla, podpory nově vznikajícímu průmyslu, endogenního růstu a další), nelze tuto linii považovat v případě malé, moderní, otevřené průmyslové ekonomiky v prostředí společného trhu za smysluplně aplikovatelnou. Pokud se ukáže, že i přesto v diskurzu české zemědělské obchodní politiky výše uvedené argumenty dominují, představují její jádro a jsou (nakolik to budeme moci na základě výsledků obsahové analýzy tvrdit) akceptovány jako relevantní širokou škálou aktérů (dotčené zájmové skupiny producentů a obchodníků, politická reprezentace, státní správa, veřejnost), jde o fenomén hodný odborné pozornosti. Domníváme se zároveň, že významná část diskuse probíhá v nacionálním duchu, a z řady indicií se zdá, že ekonomická a politická integrace v dané oblasti tento tón nejen netlumí, ale možná i posiluje. Nakolik jde o taktiku zainteresovaných aktérů v oblasti zemědělské produkce, v tomto textu přímo nezkoumáme. Ale převaha vnímání mezinárodního obchodu se zemědělskými produkty jako takzvané hry s nulovým součtem (zisk jednoho je ztráta druhého) se zdá u mnoha subjektů poměrně zřejmá. Převzetí vysoké míry regulace a celé škály nástrojů veřejné intervence do zemědělské produkce a obchodu se pak jeví jako přirozené, či dokonce nutné.

V první části textu vymežíme jednotlivé pozice, které lze k obchodní politice obecně, a zemědělské obchodní politice konkrétně, zaujmout. Těmito pozicemi je na jedné straně merkantilismus (vycházející z ekonomického nacionalismu), který akcentuje budování státu, na straně druhé pak liberalismus (vycházející z klasické ekonomie), který staví do popředí volný obchod. Liberalismus se vymezuje právě vůči merkantilismu a nacionalismu v mezinárodním obchodě a reprezentuje výstup současné teoretické analýzy mezinárodního obchodu. Zvláštním případem je pozice „regulace“ mezinárodního obchodu. Mezinárodní směna zboží má v této perspektivě také dopady na správu státu jako politické organizace v konkrétním mezinárodním prostředí. Relevantní je regulace obchodu, a to jak pokud jde o schopnost státu realizovat cíle svých domácích a zahraničních politik, tak pokud jde o požadavky vnitrostátních subjektů a jejich zájmy. V rámci představení těchto možných pozic k obchodní problematice se pokusíme vytipovat hlavní argumenty, o nichž se domníváme, že budou zaznívat v diskurzu ohledně zemědělství a (konkrétně) problému mezinárodního obchodu s ním spojených v českém prostředí. Obsahovou analýzou se pak pokusíme zjistit povahu diskuse o zahraniční obchodní politice v oblasti zemědělství v České republice s ohledem na zvolené teoretické perspektivy.

TEORETICKÉ POZICE ZEMĚDĚLSKÉ OBCHODNÍ POLITIKY

Nejdříve vymežíme základní teoretické pozice obchodní politiky, které považujeme za vhodný nástroj ke strukturování diskuse. Poskytují klíčové argumenty, o nichž předpokládáme, že se objeví v obsahové analýze diskurzu o zemědělské obchodní politice. Tyto argumenty jsou do značné míry produktem diskuse v rámci ekonomie (liberalismus, merkantilismus), ale do základních pozic zahrnujeme i prvky, které reprezentují východisko pro určitou interpretaci mezinárodněpolitické reality (ekonomický nacionalismus, ale i přístup regulace). V širším pojetí lze však tvrdit, že prolnutí politických východisek s ekonomickou argumentací je přítomno ve všech pozicích (například preference individua a spotřeby v liberalismu; snaha o maximalizaci bohatství jako zdroje moci státu v merkantilismu). Souhlasíme proto s přístupem k výzkumu mezinárodních politických a ekonomických vztahů, který odmítá oddělování obou oblastí a jejich vzájemně nekomunikující výzkum (srovnej Strange 1970). Domníváme se dokonce, že problémy (zejména)

ekonomie s interpretací problémů, jako je ten, kterým se zabýváme v této stati, je důsledkem právě takového oddělení zkoumaných fenoménů.

Merkantilismus

Tato pozice vychází z *ekonomického nacionalismu*,¹ pro nějž je typická perspektiva prospěchu národní ekonomiky. Politiky jsou hodnoceny podle svého přínosu konkrétnímu státu, obvykle v relaci k jiné zemi. Obchod je považován za hru s nulovým součtem, kde zisk jednoho aktéra je ztrátou jiného. To je zásadním prvkem uvažování o zahraniční politice. Pokud je možné získat prospěch jen na úkor jiného aktéra, lze za pozitivní výsledek považovat jeho ztrátu. To nutně neznamená, že spolupráce mezi konkrétními zeměmi není možná, ale její přínos vyplývá s přenesení nákladů na jiné (třetí) aktéry. Nacionalistická pozice považuje mezinárodní obchod za konfliktní arénu, kde jednotlivé ekonomiky aktivně sledují své zájmy, a snaží se z něj získat na úkor ostatních. Je přirozené, že cílem obchodních politik ostatních zemí je poškodit domácí ekonomiku a získat na úkor domácích subjektů. S mezinárodním či regionálním obchodním systémem manipulují státy a jejich skupiny ve svůj prospěch. Je na vládách konkrétních států, aby se snažily zabránit ostatním vládám v realizaci jejich cílů a v jejich neprospěch prosadily cíle vlastní. Analýzou aktuální pozice daného státu v systému lze dovodit, jaké zájmy by měl sledovat a s kterými státy se bude střetávat. Je tak logické, že státy (či jejich skupiny s nějakou společnou charakteristikou) se budou snažit o realizaci zisků z obchodu na úkor jiných zemí. Podle Friedricha Lista klasičtí ekonomové ignorují *rozdílné ekonomické zájmy* jednotlivých zemí ve světě, kde konflikt je běžnou součástí života, který je plný silných národních identit a kde bezpečí rozhodně není automaticky zaručeno. Zkoumají jen to, co je dobré pro svět, za nespelněné podmínky mezinárodní spolupráce (List 1856: 184–188).

V oblasti zemědělské obchodní politiky bude proto cílem každé země dosáhnout potravinové soběstačnosti (bezpečnostní a strategický přesah) a omezit či zastavit dovozy zboží (srovnej Steuart 1767, citováno dle Irwin 1998: 42). Tím země zabráni jak zneužití své závislosti na dodávkách (motivace může být jak ekonomická, tak bezpečnostní), tak vyhradí svůj trh pro vlastní firmy. Vláda má však zároveň podnikat kroky k prosazení domácí produkce na trhy ostatních zemí. Tím je dosaženo hospodářských zisků (nárůstem produkce a prodeje exportem) i ztrát cizích producentů (poklesem produkce a prodeje v důsledku pokrytí poptávky dovozem). Čím trvalejší má tento vztah charakter, tím lépe – vytvoření či vnucení závislosti na dovozu vede k zaměstnanosti a ziskové příležitosti tuzemců na úkor cizozemců.

V praxi tak lze z nacionalistické perspektivy očekávat, že vlády ostatních států v Evropské unii i mimo ni budou aktivně podporovat domácí producenty a usilovat o takové nastavení systému, kdy bude trh české republiky penetrován cizími dovozy v neprospěch domácí produkce. Cílem této aktivity bude dosáhnout trvale zvýhodněné pozice na úkor ČR, kdy s podílem na jejím trhu získají na její úkor pracovní místa i příjmy.

Ekonomickou teorií, která je vyjádřením ekonomického nacionalismu v obchodní politice, je merkantilismus. Ten logicky pracuje s předpokladem hry s nulovým součtem a pohlíží na obchod z perspektivy národního státu (srovnej Hecksher 1935: II. 296n.). Pokud jej chápeme jako tradiční ekonomickou teoretickou koncepci, jeho normativní logika se od nacionalismu liší. Cílem je prospěch konkrétního státu a jeho subjektů nezávisle na ostatních zemích. Mezinárodní obchod je vzájemně prospěšný (určitě jako směna nadbytečného za nedostatečné zboží), specializace v mezinárodním obchodě je do určité míry přirozená, žádoucí, ale jen za splnění určitých podmínek. Základní teze merkantilistů zní, že vývoz umožňuje zvýšit příjem a dovoz ho snižuje. Produkce jednotlivých druhů zboží a jejich směna navíc nejsou stejně hodnotné. Důležité je dosahovat vyrovnání, ještě lépe aktivní obchodní bilance a tím dosahovat zisků z mezinárodního obchodu. Zejména pak je třeba odmítnout vývoz nezpracovaného zboží a surovin a dovoz hotových výrobků či průmyslového zboží. Znamenalo by to rezignaci na produkci zboží s vysokou přidanou

hodnotou, s níž je spojena zaměstnanost (a vysoké mzdy) a vysoké ceny zboží (Irwin 1998: 27–28). Země by proto měla usilovat o přebytky v obchodě se zbožím náročným na zpracování, a naopak akceptovat deficit v obchodu se zbožím náročným na nekvalifikovanou práci a suroviny (Heckscher 1935: II. 121 a n.). Prizma národního zájmu se projevuje apelem na vlastní spotřebitele, aby preferovali domácí produkci a tím zaměstnanost a příjmy místních firem. Zároveň aby se vzdali zbytného zboží, které je třeba dovážet, případně do okamžiku, kdy bude nahrazeno domácí produkcí. Kritiku neefektivity takové politiky vyplývající z rezignace na specializaci podle logiky komparativní výhody merkantilisté odmítali (například Thomas Mun 1664, citováno dle Irwin 1998: 36–37). Klasická ekonomie totiž podle nich formulovala politiky bez ohledu na potřeby národního hospodářství v situaci, kdy není schopno uspokojit domácí poptávku po průmyslovém zboží a jeho dovoz ho nutí zaměřit se na produkci levného zboží a surovin. To může vést k zakonzervování dané struktury a mimo jiné i míry kvalifikace pracovní síly. Produkce (hodnotného zboží) je tak mnohem důležitější než spotřeba. Ta proto nemůže být měřítkem bohatství země, protože jen produkce (přímo či přes obchod) činí spotřebu možnou (List 1856: 427).

Pro oblast zemědělské produkce tak není implikace merkantilismu zcela jednoznačná. Na jedné straně je výhodné udržovat alespoň vyrovnanou obchodní bilanci (v každé kategorii ochodu), protože dovozy znamenají ztrátu zaměstnanosti. Jakákoliv hospodářská produkce má hodnotu pro ekonomiku a její ztráta znamená hospodářský náklad. Na druhou stranu se zemědělství nepočítá mezi produkce s vysokou prioritou, protože se nevyznačuje vysokým stupněm zpracování, není náročné na kvalifikaci pracovní síly a v tomto sektoru nejsou vysoké mzdy. Lze proto předpokládat, že merkantilistická argumentace bude zdůrazňovat potřebu získání či udržení zemědělské produkce s relativně vyšší přidanou hodnotou a dosažení vyrovnané či přebytkové obchodní bilance v ní. Obecně pak udržení rozsahu zemědělské produkce a zaměstnanosti. Pokud nelze ve shodě s touto teorií konzistentně argumentovat požadavkem na průmyslovou politiku v zemědělské produkci (té je třeba v jiných odvětvích), o to silnější bude apel na spotřebitele, kteří mohou svou preferencí domácích produktů přispět k dosažení prospěchu jak domácím firmám, tak národní ekonomice. V konkrétním případě ČR tak předpokládáme z pozice merkantilismu argumenty primátu zemědělské produkce s vysokou přidanou hodnotou a obecně požadavek po spotřebě domácí produkce na českém trhu. Z pohledu zemědělství jako odvětví ekonomiky pak lze předpokládat úsilí udržet rozsah výroby, monitoring a volání po regulaci v případě zvyšování dovozu cizí produkce, zvláště pak tehdy, bude-li to důsledek aktivní politiky obchodních partnerů/rivalů.

Liberalismus

Alternativní pozicí k analýze mezinárodních hospodářských vztahů je perspektiva liberální.² Jejím vyjádřením v oblasti ekonomické teorie je kritika merkantilistického přístupu k obchodní politice ze strany klasické ekonomie, kterou v tomto textu označujeme jako liberalismus. Podle této teorie je dosažení trvalého přebytku obchodní bilance nemožné (Vanderlint 1734: 64–65) a ani pozitivní bilance v preferovaném odvětví – pokud je dosažená jako důsledek aktivní vládní politiky – není žádoucí. Už jen proto, že jakákoliv ekonomická restrikce či intervence do ekonomiky ze strany státu za účelem získání disproporcionálního zisku vede podle jejich odpůrců k *retaliační dynamice*, kdy omezení v jedné zemi plodí omezení v jiných – příjmy a zaměstnanost pak trpí všude. Vláda má proto pečovat o podmínky, v nichž soukromí aktéři realizují svůj užitek a maximalizují tak bohatství společnosti – typicky tržní mechanismus jako sociální instituce, veřejné statky, ustavení systému práva a spravedlnosti. *Užitek jednotlivce* je tak měřítkem úspěšnosti hospodářské politiky. *Spotřeba* je cílem ekonomické aktivity a účelem produkce je uspokojení potřeb individuálních subjektů (Smith 1776/2005: 228; Müller 2012: 82).

Pokud jde o nejvýznamnější merkantilistický argument, *preferenci určitého komoditního složení* zahraničního obchodu, je klasická ekonomie rovněž skeptická. Podle Adama

Smithe složení obchodu reflektuje stadium hospodářského rozvoje a přirozené podmínky (vybavenost faktory) dané země. Zisky jsou vzájemné, dělba práce je prospěšná oběma stranám (Smith 1776/2005: 307–308). Na silný argument směřující vůči statické analýze aktuálního stavu (bez ohledu na rozdílnou fázi hospodářského rozvoje a potřeby konkrétní země) reaguje John Stuart Mill, když tvrdí, že jediné případy, kdy je protekce obhajitelná, jsou dočasná opatření, která doufají v naturalizaci cizího odvětví ve vlastních perfektně vhodných podmínkách. Zároveň je však třeba upozornit na to, že *dočasná* protekce je nemožná kvůli vytvoření opevněných zájmových skupin. Navíc má tendenci selhávat, pokud jde o pobídky k dalším investicím a získávání technologických znalostí, spíše totiž slouží k udržení relativní ziskovosti starých produkčních technik (srovnej Irwin 1998: 124–128, 136).

Obecně platí, že snaha produkovat cokoliiv tam, kde by se bez státní intervence výroba neudržela, je škodlivá. Zdroje jsou tak odkloněny od profitabilnějšího využití. Fakt, že je komodita produkována jinde levněji, je indikátorem toho, že pracující v tomto odvětví mohou být lépe zaměstnáni v jiném sektoru ekonomiky (Charles Davenant 1696, citováno dle Irwin 1998: 55–56). Omezení soběstačnosti a mezinárodní dělba práce umožňují navíc překročit omezení domácí poptávky – tak lze dosáhnout sofistikované dělby práce, bez níž jsou návratnost kapitálových investic a uplatnění pokročilých technologií nemožné (Buchanan – Yoon 2000).

Pro oblast, kterou sledujeme, má však značný význam postoj klasické ekonomie k problematice *reciprocity*. Pokud nějaká země zatěžuje naše exporty, je přirozené zvolit politiku *odvety*. Tu však lze doporučit jen v případech, že je *pravděpodobné, že na základě odvety budou odstraněna protekcionistického opatření*. Podle Adama Smithe je *irelevantní příčina převahy cizího odvětví*. Jestli je výhoda jedné země nad druhou v dané produkci přirozená či získaná, nemá to žádný dopad – bude vždy výhodnější produkt dovést než odvětví budovat (Smith 1776/2005: 366). Jen proto, že země *může produkovat* danou věc díky protekci, neznamená, že se o to má pokoušet. I když dokáže nakonec produkovat levněji než původní producent, nemusí to být nutně výhodné – ať už je důvod nízké ceny jakýkoliv (Smith 1776/2005: 364) –, klíčové jsou *náklady obětované příležitosti* v podobě jiného využití výrobních faktorů.

V rámci diskusí o zrušení cel na dovoz obilí v Británii formuloval Robert Torrens (Torrens 1829: 352–355) následující argument: Předpokládejme, že lze v Anglii na části půdy pěstovat obilí stejně levně jako v Polsku. Zdá se, že je přirozené, že domácí byznys využije kapitál k domácí produkci obilí, pokud jsou náklady produkce nižší než v Polsku (po započtení nákladů dopravy). Podrobnější zkoumání však odhaluje omyl. Pokud má Anglie takové schopnosti, že za stejného využití výrobních faktorů může vytvořit množství odvětví, za něž je polský pěstitel ochoten dát více obilí, než by byl Angličan schopen vypěstovat, tak anglická půda (*i když stejná či lepší než polská*) bude ležet ladem a spotřeba bude kryta dovozem.

Z tohoto (a z postoje klasické ekonomie k problematice cizích subvencí a odvet vůči predátorským politikám jiných států) podle našeho soudu velice jasně vyplývá implikace pro zemědělskou obchodní politiku ČR. Ta se bez ohledu na politiky ostatních obchodních partnerů má řídit náklady obětované příležitosti.

Z myšlenek klasické politické ekonomie vychází současné liberální teorie mezinárodního obchodu, které si jednak uvědomují normativní rozměr klasického liberalismu, jednak obsahují řadu teoretických konceptů, které jsou výsledkem moderní analýzy mezinárodního obchodu. K liberální pozici řadíme i argumenty současné obchodní teorie, jež jsou někdy označovány jako *podmíněný liberalismus*. Pod tímto pojmem máme na mysli komplex argumentů, který má společného jmenovatele ve dvou prvcích: Na jedné straně je to akceptování implikací (klasické) ekonomické argumentace výhodnosti volného obchodu pro obchodní politiku. Na straně druhé pak ochota přiznat relevanci tezám, které navrhuji modifikaci politiky volného obchodu s tím, že existuje možnost takového nastavení

obchodní politiky, které by přineslo vyšší příjem daného státu (oproti volnému obchodu), přitom však konzistentně s pravidly neoklasické ekonomické analýzy. Tyto teze nazýváme moderními či sofistikovanými argumenty protekcionismu. Mezi nejvýznamnější patří *směnné relace* (a zavedení optimálního cla), *argument ochrany vznikajících odvětví* a související problémy *rozdílných výnosů z rozsahu produkce a pozitivních externalit vznikajících v některých odvětvích* (technologický rozvoj, znalosti a zkušenosti, inovace; viz Krugman – Obstfeld – Melitz: 2012: 255–256).

Potenciálním přínosem využití efektu zlepšení *směnných relací* (poměru hodnoty vývozu a dovozu) je snížení ceny dováženého zboží zavedením takzvaného *optimálního cla*. Jde o pozitivní efekt, kterého může dosáhnout aktér s rozsahem trhu, jenž dokáže ovlivnit světovou cenu (tedy potenciálně EU). Zisk však může být neutralizován odvetným opatřením obchodního partnera a jako v jiných obdobných případech platí, že jde o relativní nárůst užítka konkrétního státu spojený s (větší) ztrátou užítka ostatních aktérů.

Prakticky významnější, nicméně z hlediska teorie spornější jsou argumenty o *rozdílných výnosech z rozsahu produkce* a účelnosti *ochrany vznikajících odvětví*. Manipulace hospodářskou strukturou využitím obchodní politiky může být odůvodňována výhodností přesunu výrobních aktérů z výrob s klesajícími výnosy z rozsahu (typicky zemědělství) do odvětví s rostoucími výnosy z rozsahu (obvykle průmysl; například Chang 2008). Logika specializace dle komparativní výhody sice vede k maximalizaci užítka v daném momentu, ale efekt klesajících výnosů ze specializace na produkci s klesajícím výnosem tuto výhodu snižuje, zatímco partner přesunující zdroje do produkce s rostoucími výnosy relativně dále získává.³ V určitém smyslu jde o pokračování merkantilistické argumentace podpory *vhodné komoditní struktury* exportu (preferenze exportu zpracovaných výrobků a dovozu nezpracovaných komodit). Podobně tomu je u argumentace pro ochranu vznikajících odvětví. Její podstatou jsou dva prvky. Přesvědčení, že zejména v produkcích náročných na kvalifikaci pracovní síly (případně kapitál) a využití technologií není možné uspět ihned proti zavedeným producentům (kteří navíc dosahují úspor z rozsahu produkce), je proto potřeba rozvinout výrobu pomocí opatření, která jí vyhradí domácí trh. Navíc z těchto strategických odvětví plynou benefity pro celou ekonomiku (i ostatní odvětví) v podobě zvyšování kvality lidského i fyzického kapitálu a technologické úrovně (trhem daný – omezený – rozsah produkce tak není optimální z celospolečenského hlediska; například Romer 1986).⁴

Mezi další argumenty testující explanační potenciál klasické ekonomické analýzy patří zdůrazňování jen *omezené mobility výrobních faktorů* mezi odvětvími – zatímco klasická ekonomie předpokládá takovou míru mobility, která v důsledku specializace vede k převedení práce a kapitálu ze sektoru s vysokými náklady obětované příležitosti do oblasti s nízkými relativními náklady (s komparativní výhodou), je pravda, že jak práce (třeba levná, nekvalifikovaná, nemobilní), tak kapitál (například s nízkou mírou technologické úrovně a specifický pro danou výrobu) mohou být jen obtížně přesunuty mezi odvětvími – negativní dopady přizpůsobení tak mohou být zejména v krátkém období značné.⁵ Řešením je například *kompensace* (konzistentní s neoklasickou argumentací – užitek z obchodu je vyšší než ztráta postižených sektorů) nahrazující ztracený producentův užitek upadajících odvětví, ideálně usnadňující přesun faktoru do jiného odvětví (Kaldor 1939).

Tímto se dostáváme k jiné významné problematice – vztahu mezi cílem maximalizace užítka v podobě *bohatství* (*wealth*) a *blahobytu* (*welfare*; srovnej Irwin 1998: 181). Volný obchod maximalizuje bohatství země, ale jak mohou ekonomové prosazovat politiku volného obchodu bez implicitního hodnotícího soudu o konkrétní *distribuci příjmů*? V jakém smyslu je situace, kdy kapitalisté získají dva dolary za každý jeden dolar ztracený pozemkovými vlastníky, zlepšením blahobytu společnosti? Aby to splatilo, musí být peníze měřítkem užítka a *mezní užitek příjmu* musí být konstantní pro obě skupiny (Nassau Senior 1836, citováno dle Irwin 1998: 183). Společnost si může vážit (menší) ztráty zemědělců více než (většího) zisku pracovníků v jiných sektorech ekonomiky.

Pokud jde o implikaci pro praktickou politiku v případě zemědělské obchodní politiky České republiky (jakožto malé otevřené ekonomiky na společném trhu s komparativní výhodou v průmyslové produkci), formulujeme několik postřehů. Argument *budování nového odvětví (infant industry)* není příliš relevantní. Ochrana zemědělského sektoru po dobu zvýšení jeho konkurenční schopnosti (zkušenosti, investice, technologie) nedává vzhledem k vyšší hodnotě průmyslu uvažované v rámci moderní merkantilistické teorie smysl. Právě zemědělská produkce je oblastí s klesajícími *výnosy z rozsahu*, a argumenty podporující veřejnou asistenci jsou proto z hlediska cíle, který sledujeme, irelevantní. Zajímavý problém je případná preference produkce s *vyšší náročností na kapitál* (fyzický i lidský) a *technologie* – hovoří se obvykle o výrobě s vysokou přidanou hodnotou – v rámci zemědělství. Pokud připustíme, že takové výroby jsou pro ekonomiku významnější (ať z hlediska národního důchodu – merkantilismus –, či pozitivního dopadu na vývoj ekonomiky – moderní protekcionismus), do stejné či vyšší míry jako o restrukturalizaci v *rámci odvětví* (od zemědělské produkce s nižší k produkci s vyšší přidanou hodnotou) to platí o přesunu *mezi odvětvími* (tj. typicky ze zemědělství do průmyslu). Zvláště pak v ekonomice se silnou konkurenční schopností v průmyslu. Vzhledem k velmi nízkému podílu zaměstnaných v zemědělství – a ke zkušenosti s relativně úspěšným přizpůsobením v reakci na dramatické změny v ekonomické struktuře v minulých dekadách – je otázkou, zda je veřejná intervence v zájmu ochrany pracovních míst opodstatnitelná v dlouhodobější perspektivě.

V rámci diskurzu o zemědělské obchodní politice v ČR proto neočekáváme významné zastoupení sofistikovaných argumentů protekcionismu, které jsou jinak základem současné diskuse o obchodní politice. Naopak za velice relevantní považujeme argumenty ohledně distributivních konsekvencí obchodu v oblasti zemědělství, které je charakteristické nízkými příjmy a mobilitou pracovníků, stejně jako těch, které se týkají dočasné ochrany a usnadnění přesunu výrobních faktorů v utlumované zemědělské produkci.

Veřejná regulace

Pozice, kterou nazýváme „regulací obchodu“, představuje zvláštní prvek, který nelze snadno podřadit pod jednotlivé přístupy politické ekonomie, ani pokud jsme se je snažili chápat široce – tj. včetně normativního obsahu a cíle (maximalizace *welfare* či moci státu). Regulaci považujeme za logický výstup obchodní politiky, která je nástrojem veřejné správy státu (viz Krpec – Hodulák 2012). Přestože lze jednotlivé argumenty, o nichž hovoříme níže, analyzovat aparátem ekonomické vědy, jejich logika (pokud jde o cíle politik, nástroje k jejich realizaci a legitimizaci) má primárně odlišný zdroj a základ – je jím správa politického celku. Mezinárodní obchod je v této optice preferován pouze tehdy, kdy není v rozporu s mimoekonomickými zájmy státu a jeho subjektů, které však nejsou nacionalistického charakteru. Úkolem obchodní politiky je umožnit takový obchod, který těmto zájmům dle tvůrce politik prospívá, a omezit či odmítnout takový obchod, který je ohrožuje. Základním požadavkem je bezpečnost (v našem případě typicky potravinová), dále lze hovořit o ochraně spotřebitele (před nebezpečným nebo i matoucím zbožím), dohled nad tržní soutěží, zejména pokud jde o její férovost (cizozemci nezáiskávají z jejího nastavení výhody proti domácím subjektům). Konkrétní obchod je posuzován vzhledem ke své roli pro stát a společnost, přičemž obchodní politika reflektuje politiky ostatních zemí.

Již Thomas Malthus při diskusi o potřebě udržení potravinové soběstačnosti označil spoléhání na dobrou vůli ostatních vlád za nerozum (Malthus 1815: 10–12). Na námitky klasické ekonomie, že argument bezpečnosti platí, pouze pokud se nelze spoléhat na světový trh – tj. existuje riziko nedostatku potravin (včetně nemožnosti substituce dodavatelů na světovém trhu) – a jen do míry realizace opatření reagujících na takové riziko (státní sýpky, strategické zásoby), uvedl, že nejde jen o efektivitu opatření, ale také o jejich *vhodnost* (například rozumná míra rovnováhy mezi zemědělstvím a průmyslem).

Další argumenty se týkají *ochrany spotřebitele*, který by bez regulace obchodu nemusel na trhu pořídit potraviny dostatečné kvality a přiměřené ceny či by mohl být uveden v omyl zavádějícími marketingovými praktikami cizích prodejců. Cílem národní politiky v oblasti mezinárodního obchodu je tak důsledně kontrolovat kvalitu dovozů a regulovat produkci domácích firem tak, aby byly standardy kvality dosahovány (jedině tehdy je možné podle norem GATT/WTO regulovat import; viz Hoekman – Kostecki 2009: 249n.). To pak vede k preferenci spotřeby domácí produkce – kvalita je kontrolována již při produkci a přísnost standardů není považována domácími výrobci za handicap, jen pokud je pro takové zboží zachována/vyhrazena domácí poptávka. Nad rámec regulace chránící spotřebitele jsou formulovány veřejné politiky podpory odbytu zboží na domácím trhu (*marketing, labeling*).

Oblast potravinové strategické bezpečnosti a ochrany spotřebitele jsou regulací aktivní. Existují také argumenty, že je třeba regulací odpovědět na regulativní opatření obchodních partnerů a rivalů. Takto je vyžadováno zejména, aby se vytvořily rovné podmínky v oblasti subvencí a podpor. Opakovaně zaznívají názory, že zemědělství není standardní sektor hospodářství, protože kromě produkční funkce plní další role ve veřejném zájmu. Kromě „imitace“ cizích politik (za účelem kontroly jejich proexportního nebo protekcionistického potenciálu) reaguje domácí politika na řadu nevýhodných podmínek či charakteristik domácího odvětví vůči konkurenci (horší technologie proti vyspělým zemím, vyšší mzdy vůči méně vyspělým) a snaží se o jejich kompenzaci. Takto vznikl koncept multifunkčního zemědělství, kdy mezi další funkce patří udržování životního prostředí nebo uchování kultury – takzvané zelené, tradiční (označení původu) či farmářské (a bio) produkce mají být takto postaveny mimo standardní tržní konkurenci.

Z pozice regulace tak pro zemědělskou obchodní politiku České republiky vyplývá, že volný obchod bude v tomto odvětví akceptován tehdy (a potud), pokud z něj budou plynout zjevné pozitivní dopady (primárně) na zúčastněné subjekty, sekundárně pro celou společnost. Vzhledem k silně regulované podobě zemědělské produkce a obchodu v Evropě i ve světě je namísto zejména „vyrovnat“ podmínky tak, aby pro domácí producenty nebyly nevýhodné kvůli opatření ostatních zemí. V ostatních evropských státech byl přijat pohled na zemědělství jako na strategickou oblast, která má multifunkční charakter (viz Huylenbroeck – Durand 2003). Česká republika má proto tendenci se k regulačnímu režimu přidat a bude využívat všechny dostupné prostředky (dotace exportu, omezení dovozu, subvence produkce, kompenzace), které jsou dostupné, a nad rámec veřejných nástrojů budou tvůrci politik s veřejnou asistencí apelovat na loajalitu spotřebitele a spotřebu domácí produkce.

OBSAHOVÁ ANALÝZA – ČESKÁ DISKUSE O ZEMĚDĚLSKÉ OBCHODNÍ POLITICE

Pokud bychom měli shrnout výstup teoretické diskuse jako východisko pro obsahovou analýzu, je třeba konstatovat, že Českou republiku považujeme za malou otevřenou ekonomiku, pevně integrovanou do společného trhu EU, se silnou specializací a komparativní výhodou v průmyslové produkci. Posilování mezinárodní specializace v oblasti průmyslové produkce je jasně doložitelné od poloviny devadesátých let s tím, že postupně výrazně posílila technologická náročnost exportu i jeho relativní hodnota v daném segmentu produkce (jde o relativní posun od levného k prémiovému segmentu zboží; srovnej například Krpec – Hodulák 2010).⁶ Pokud bychom měli usuzovat na převažující charakter diskurzu z analýzy klasické a neoklasické ekonomie, očekávali bychom, že mu bude dominovat liberální argumentace. V oblasti zemědělské obchodní politiky by to předpokládalo akceptování dovozů zemědělských komodit a potravin (jelikož dle logiky komparativní výhody se ČR na tuto oblast nespecializuje a nemá specializovat) a úsilí, aby se factory z této produkce snaže převedly do relativně efektivních odvětví. Moderní argumenty intervence do mezinárodního obchodu nelze na případ České republiky (směnné relace), respektive jejího zemědělského sektoru (*infant industry*, úspory z rozsahu), smysluplně

aplikovat. Naopak argumentaci distributivními konsekvencemi (kompenzace utlumovaných odvětví) a podporou přesunu výrobních faktorů ze zemědělství bychom očekávali. Argumenty klasického merkantilismu považujeme z pohledu analýzy ekonomie za velmi problematické. Z tohoto pohledu není vůbec jasné, jak by „zlepšení“ obchodní bilance, udržení objemu produkce a zaměstnanosti v zemědělství mohlo prospět (kromě zúčastněných zájmových skupin) české ekonomice. Argumenty klasického merkantilismu jsou navíc na případ zemědělství jen velmi obtížně aplikovatelné – nejde o odvětví, které tento přístup preferuje (s výjimkou důrazu na produkci a export přidané hodnoty v rámci odvětví). Výstupy ekonomické diskuse o mezinárodním obchodě zasazujeme do politického kontextu mezinárodních vztahů. Nacionalistická argumentace zdůrazňuje úspěch českých subjektů v konfliktním prostředí mezinárodního obchodu. Obecně předpokládá, že zájmy zemědělství daného státu je třeba bránit už vzhledem k tomu, že jde o domácí subjekty, a to proti cizím firmám, které se pokoušejí získat příjmy na úkor tuzemců. Tento pohled se může v diskurzu vyskytovat v důsledku přístupu k mezinárodním vztahům a jejich povaze (nacionalismus v mezinárodních vztazích) nebo jako taktika zájmových skupin usilujících o veřejnou asistenci a spotřebitelskou solidaritu (podpora českého zemědělství jako národní zájem). U argumentů v rámci specifické optiky „regulace“ je možné předpokládat, že mohou být (mimo jiné) stimulovány silným formativním prvkem členství ČR v EU. Řada subjektů bude akceptovat míru regulace obvyklou v ostatních zemích a intervence do mezinárodního obchodu bude vnímána jako implikace společné zemědělské politiky. Orgány veřejné správy tak mohou činit z pragmatických důvodů (přebrání zažitých postupů), političtí představitelé s ohledem na citlivost témat pro zájmové skupiny (redistribuce ve prospěch organizovaných zájmů jako vyrovnání podmínek), zájmové skupiny vidí v maximální (povolené) veřejné asistenci nárokovou součást svých příjmů.

Nyní se podíváme na argumenty, které se skutečně v diskurzu o zemědělské obchodní politice v současné ČR objevují. Zajímá nás odpověď na několik otázek. Jak významnou (ve smyslu četnosti) roli hraje v tomto diskurzu ekonomická argumentace? Hodláme se pak blíže zaměřit právě na tuto oblast a budeme se ptát, které teoreticko-ideové východisko v diskusi převažuje a jaká je konkrétní podoba argumentů. Pokud převládá v diskusi o zemědělské obchodní politice protekcionismus (merkantilismus nebo moderní strategický protekcionismus), přicházejí aktéři s tvrzeními o prospěšnosti politiky, kterou prosazují, pro celou společnost, anebo se zaměřují na obhajobu příjmové rovnosti? Jak často je v diskurzu o zemědělské obchodní politice zastoupen prvek nacionalismu, strategických zájmů a potravinové bezpečnosti? Dochází k apelům na národní solidaritu a kooperaci spotřebitelů? Najdeme v argumentaci prvky klasického merkantilismu (minimalizace dovozů, maximalizace vývozu, ochrana zaměstnanosti, udržení zaměstnanosti a příjmů na úkor jiných zemí, strategický význam soběstačnosti)? Lze vystopovat prvky moderního protekcionismu (ochrana rozvíjejících se odvětví před etablovanou konkurencí, preference aktivit s vyšší přidanou hodnotou, které umožňují úspory z rozsahu)? Konečně nás zajímalo, kteří aktéři jsou nejaktivnější a zda (nakolik to bylo našim postupem možné zjistit) se k argumentaci *stake-holderů* (zemědělci a podnikatelé napojení na zemědělskou produkci a reprezentanti jejich zájmových skupin) ve sledované oblasti přidávali ostatní aktéři (tvůrci politik, komentátoři a širší veřejnost).

Za tímto účelem jsme provedli základní obsahovou analýzu významných celostátních deníků: *Hospodářských novin*, *Mladé fronty Dnes*, *Lidových novin* a *Práva*. Za rozhodné období jsme si zvolili periodu posledních osmi let mezi 1. 5. 2004 a 1. 6. 2012, tedy od vstupu ČR do EU do současnosti.⁷

Použitá metoda

V rámci obsahové analýzy byly zkoumány články ve významných celostátních denících, které obsahovaly termín „*české zemědělství*“.⁸ Mezi nimi byly vybrány ty, které obsahovaly prvek *mezinárodního obchodu*. U těchto článků bylo evidováno, z kterého deníku

pocházejí, zaznamenány byly obsažené argumenty relevantní k tématu výzkumu a byla provedena jejich základní analýza. Jednotlivé články jsme podle převládající obsažené argumentace orientačně podřadili pod některou z kategorií se vztahem k ideové diskusi. Rozlišili jsme texty obsahující preferenci či obhajobu volného trhu, dále pak ty, které přicházely se sofistikovanými argumenty moderního protekcionismu, případně poukazovaly na nerovnoměrné dopady (obecně ziskového) mezinárodního obchodu na různé skupiny obyvatel (kategorie liberalismus). Jinou kategorií byly texty, které obsahovaly argumentaci považující státní zásahy v existující míře za opodstatněné či argumentovaly pro dosažení stejné (ještě vyšší) míry regulace běžné v jiných zemích, často zdůvodněné vyrovnáním podmínek pro domácí subjekty (kategorie regulace). Pokud byly v textu obsaženy argumenty potřeby národní soběstačnosti, preference pozitivní obchodní bilance (respektive potřeby podpory exportu či omezení dovozů), udržení produkce a zaměstnanosti nebo preference určité struktury obchodu (typicky domácí přidané hodnoty a její export) či nespravedlivé ceny, považovali jsme je za merkantilistické (kategorie merkantilismus). Nacionální rozměr merkantilistických pozic byl zvláště patrný tam, kde argumenty obsahovaly apel na ochranu národního zájmu, kritiku poškozujících praktik okolních států či nařčení z cílené manipulace zahraničního obchodu nebo záměrné likvidace českého hospodářského sektoru.

Analýza významu jednotlivých teoreticko-ideových východisek

V článcích čtyř významných celostátních deníků se výraz „české zemědělství“ objevil ve sledovaném období celkem ve 209 případech. Prvek mezinárodního obchodu jsme identifikovali ve 135 článcích (65 %). Takové texty se objevovaly s určitými výkyvy po celé sledované období s tím, že větší intenzitu diskuse jsme zaznamenali po vstupu ČR do EU (2004 a 2005) a poté při úvahách o zemědělské reformě (2007) či po vypuknutí současné hospodářské krize (2008 a 2009). Z podrobně zkoumaných textů jsme dokázali identifikovat pro nás relevantní ekonomickou argumentaci související s mezinárodním obchodem (a podřadit je pod některou z kategorií) ve 114 případech. Texty se vyskytovaly relativně rovnoměrně ve všech sledovaných denících: *Hospodářské noviny* 43 (32 %), *Právo* 35 (26 %), *Mladá fronta Dnes* 33 (24 %) a *Lidové noviny* 24 (18 %). Pokud se podíváme na strukturu argumentů dle námi vymezených kategorií, pak jsme zaznamenali, že jen 17 (12 %) textů obsahovalo argumenty, které označujeme za liberální. Naopak merkantilistické prvky se vyskytly celkem v 73 (54 %) textech. Argumentace považující regulaci a státní zásahy za odůvodněné s ohledem na veřejný, „neekonomický“ zájem (cílem není maximalizace příjmu) byla identifikována ve 24 (18 %) případech. Na základě naší sondy nelze vyvozovat obecné závěry o rozdílech v diskurzu mezi jednotlivými deníky, omezíme se na konstatování, že ve všech byla patrná převaha textů obsahujících merkantilistické, nacionalistické či intervencionistické prvky. Textů zařazených do kategorie merkantilismus bylo nejvíce ve všech vybraných periodických. V *Hospodářských novinách* jich bylo 23 (53 %) v *Právu* 24 (69 %), v *Mladé frontě Dnes* 13 (39 %) a v *Lidových novinách* 13 (54 %). Naopak v článcích převažující liberální argumentace byla obsažena dle naší sondy v *Hospodářských novinách* v 8 případech (19 %), v *Právu* ve 2 (6 %), v *Mladé frontě Dnes* v 6 (18 %) a v *Lidových novinách* v jednom případě (4 %).

Tabulka č. 1
Převažující teoretická pozice ve vybraných textech

Liberalismus	Veřejná regulace	Merkantilismus
17 textů / 12 %	24 textů / 18 %	73 textů / 54 %

Zdroj: Autoři.

Přehled četnosti jednotlivých argumentů

Pro potřeby základní analýzy diskurzu jsme se pokusili typologizovat jednotlivé argumenty. Z naší studie vyplývá, že nejčastěji obsaženým postojem ve vybraných článcích byl apel (anebo podpora takových snah) na zastavení poklesu nebo na udržení či navýšení *objemu zemědělské produkce* českého zemědělství. Tento prvek se vyskytl v nějaké podobě v 51 článcích (38 %). Dalšími nejčastěji se vyskytujícími prvky byly argumenty nutnosti obhajoby *národního zájmu* české republiky v podpoře českého zemědělství proti ostatním zemím, zejména ostatním členským státům EU. Tento argument se vyskytl ve 46 článcích (34 %). Argument potřeby navýšení či dorovnání přímých plateb, respektive *odstranění diskriminace* v jejich objemu, byl obsažen ve 44 textech (33 %). Apel na konkrétní *intervenci státu* ve prospěch českého zemědělství, řešení konkrétního problému za asistence veřejných prostředků a administrativního aparátu ČR se vyskytl ve 42 textech (31 %). Prvky ekonomického *nacionalismu* – vymezení se proti ostatním zemím a jejich hospodářské politice, například chápání mezinárodních obchodních vztahů jako hry s nulovým součtem, jsme identifikovali ve 39 textech (29 %). Z hlediska našeho tématu má zvláštní význam logika uvažování o obchodní bilanci. Pozitivní *obchodní bilance* v zemědělském obchodě jako obecně žádoucí (respektive deficit obchodu jako nežádoucí jev) naznačuje logiku uvažování o obchodě, kterou v rámci této statě označujeme za merkantilistickou.⁹ Taková logika byla přítomna v 25 textech (19 %). Jiným významným fenoménem byl apel na *spotřebitele*. Ti by měli prioritně kupovat českou zemědělskou produkci – konkrétně pak v i případě, že je při srovnatelné kvalitě dražší. Tento prvek se vyskytoval v 22 textech (16 %). S tím pak souvisí argument obecně *vyšší kvality* české zemědělské produkce, který je k obecné preferenci českých potravin a komodit dodatečným argumentem. Objevil se podle naší studie v 21 případech (16 %). Argument podpory českého zemědělství jako nástroje *udržení zaměstnanosti* a ochrany pracovních míst byl přítomen v 18 článcích (13 %). Z hlediska našeho výzkumného cíle je zajímavý

Tabulka č. 2
Výskyt argumentů v textech

Teoretická pozice	Argument	Výskyt (četnost / %)
Ekonomický nacionalismus / merkantilismus	Vymezení se vůči ostatním zemím a jejich politice	39 / 29 %
	Zemědělství jako národní zájem	46 / 34 %
	Potřeba podpory produkce	51 / 38 %
	Pozitivní obchodní bilance jako cíl	25 / 19 %
	Potřeba udržení zaměstnanosti v zemědělství	18 / 13 %
Regulace obchodu	Požadavek soběstačnosti v zemědělské produkci	17 / 13 %
	Preferovaná struktura obchodu – export přidané hodnoty	9 / 7 %
	Potřeba navýšení dotací	44 / 33 %
Liberalismus	Požadavek státní intervence	42 / 31 %
	Apel na loajalitu spotřebitele	22 / 16 %
	Stížnost na nespravedlivou cenu	16 / 12 %
	Prvek liberální argumentace (jakéhokoliv typu)	25 / 19 %

Zdroj: Autoři.

výskyt argumentu potřeby dosažení, udržení či obnovení potravinové a komoditní *soběstačnosti*. Objevil se v 17 případech (13 %). Stejně často se v textech vyskytovalo téma *konfliktu mezi starými a novými* členskými zeměmi Evropské unie či diskriminace nových členů EU. Vzhledem k zaměření naší statě má význam také výskyt argumentu struktury obchodu, a to ve smyslu preference exportů s vyšší *přidanou hodnotou* a dovozů surovin a komodit, respektive kritiky vývozu nezpracovaných surovin a dovozu „práce“. Tento prvek se objevil v nějaké formě v devíti člancích (7 %). V této souvislosti je možné zmínit požadavek *přímé podpory exportu* zemědělských produktů veřejnými prostředky (7 textů).

Za pozornost pak stojí několik konkrétních témat, která se ve vybraných člancích opakovala. Patří sem problematika dodavatelsko-odběratelských vztahů mezi zemědělci a *obchodními řetězci*. Ty podle zmíněných článků *zneužívají dominantního postavení* a tlačí ceny komodit pod objektivní či *spravedlivou cenu* (16 textů). Problém cen je zmiňován i v souvislostech s neférově nízkou evropskou či světovou cenou (dotace, respektive sociální dumping) a vyskytuje se v devíti člancích. Opakujícím se argumentem ve zkoumaných textech je zvláštní status zemědělství jako hospodářského odvětví – péče o krajinu, tradice, ochrana venkova. Tento motiv se objevuje ve 12 textech.

Liberální argumentace ať už v jakémkoliv smyslu – revize společné zemědělské politiky, omezení státních zásahů, narovnání cen atd. – byla přítomna ve významné míře dle našeho soudu v 25 textech (19 %).

Takové jsou tedy argumenty, které se skutečně v diskurzu (nakolik na něj můžeme validně usuzovat na základě námi provedené obsahové analýzy) vyskytovaly. Domníváme se, že je můžeme přiřadit k jednotlivým ideovým pozicím, jak jsme si je vymezili v první části textu.

Detailní analýza obsahu argumentace

V této části vybíráme v souladu s obecnými zjištěními o diskurzu ve zkoumané oblasti příklady argumentů aktérů, kteří se prosadili do celostátních tištěných médií. Uvedeme dle našeho soudu charakteristické postoje, které zhruba řadíme pod jednotlivé problémové okruhy: nacionalismus, národní zájmy, konflikt starých a nových členských států a takto motivované požadavky státní intervence (nacionalismus); obchodní bilance, podpora exportu a jeho preferovaná struktura; podpora produkce, soběstačnost a udržení zaměstnanosti (merkantilismus); mobilizace spotřebitele, argumentace vyšší kvalitou domácí produkce; téma férové ceny a zneužití tržní síly (regulace); liberální argumentace jakéhokoliv typu (liberalismus a podmíněný liberalismus).

Ekonomický nacionalismus: argumentace národními zájmy

Máme za to, že v českém diskurzu o zemědělské obchodní politice (chápaném v našem případě jako mediální diskuse v celostátních tištěných periodících) jasně převládá národní optika. To znamená zejména *ztotožnění zájmů České republiky, respektive české ekonomiky, se zájmy českého zemědělství*, potažmo existence agregovatelného zájmu v národním a mezinárodním prostředí ztotožnitelného se zájmem organizovaných zájmových skupin působících v českém zemědělství. Podle Zemědělského svazu „*stát neubrání české zemědělství před přílivem cizinců, kteří teď nezdravě konkurují*“. Zástupci regionálních agrárních komor tvrdí, že zákon měl zabránit tomu, aby cizinci mohli snadno nakupovat pozemky – mají silnější finanční zázemí, což je „*nekalá, nezdravá konkurence*“ (HN 2004a). Ministr Petr Zgarba (ČSSD) hovoří o potřebě hájení národních zájmů ČR při reformě zemědělské politiky v EU (Právo 2005b). Podle ministerstva zemědělství se při jakýchkoliv diskusích o snižování výdajů do *společné zemědělské politiky* (SZP) nesmí jít pod dohodnutou úroveň a „*náklady případné redukce musejí nést staré členské státy*“ (HN 2005d). Podobně tak Agrární komora české republiky (AK) jasně konstatuje, že „*produkční kvóty si mají snižovat země, které je mají vysoké*“ (v mléce Nizozemsko či

Německo; viz HN 2006e). Také podle ministra Petra Gandaloviče (ODS) by na spojení plateb s velikostí farem české zemědělství „*velmi trátilo*“ (LN 2007c). Agrární komora hovoří v této souvislosti rovnou o „*diskriminaci země s převahou velkých podniků* [pozn.: také ČR] *ze strany EU*“ (Právo 2008). Podle regionální AK jsou pravidla SZP „*predátorským tahem starých členských zemí. Za dotační almužnu jsme zpřístupnili východní trhy*“ (MF 2010a). Podle žurnalisty Radka Šimy se dá hovořit o „*žalostných podmínkách, které měly být nastaveny výhodněji*“. Výrobní potenciál českých farmářů byl „*obětován jako vstupenka do EU*“. Zemědělci se zmiňují o „*prioritě jiných vlád v podobě produkce potravin a blahobytu farmářů*“, u USA hovoří o „*strategické prioritě produkce potravin*“ (MF 2010c). Agrární komora pak konstatuje, že „*nesoběstačnost EU v potravinové produkci je úlitba zelené lobby nebo WTO, dominované USA*“. Může tak jít o „*tlak na snížení výroby v Evropě a otevření dveří pro další produkci USA*“ (HN 2012a).

Národní tón se projevuje také v diskusích o působení *obchodních řetězců* v ČR, které jsou vlastněny cizím kapitálem. Agrární komora hovoří o souvislosti mezi „*maloobchodním trhem v cizích rukou*“, tlakem na nízkou cenu a potlačením kvality. V tomto kontextu pak zemědělci požadují „*aktivní zásah státu ve prospěch spotřebitele*“. Naznačena je linka od cizího vlastnictví obchodní sítě až k zhoršení zdraví v ČR (HN 2005e). Řetězce pak přednostně kupují „*cizí potraviny a nutí české zemědělce k omezení výroby*“, které je „*porušením volné soutěže*“ (HN 2007a). Zemědělci v daném případě „*žádají důkazy*“, že maso v konkrétních firmách (zde Intersparu) je české. Podle AK je například pravděpodobné, že „*nejkvalitnější maso* [pozn.: z vyváženého živého skotu] *zůstane v Rakousku a méně kvalitní se vrátí zpět na pulty v ČR*“ (Právo 2007b).

Sledovaný diskurz ovlivňovaly i firmy podnikající v zemědělství – nejvýrazněji holding Agrofert. Politici podle této firmy „*nedokáží podpořit české firmy a ochránit české potravináře důslednou kontrolou nekvalitních cizích dovozů*“. Státní úředníci a zástupci v Bruselu nedostatečně hájí zájmy českých zemědělců a potravinářů. Evropský trh „*funguje jednostranně, zahraniční výrobci neomezeně vyvázejí a naopak to není možné*“. Německý potravinářský průmysl a polské zemědělství „*ničí české výrobce*“ (LN 2010 nebo HN 2011).

V diskusi se v souvislosti s dotacemi objevuje názor (včetně zástupců odborné veřejnosti), že kdyby dotace zmizely (v EU, USA), mohlo by české zemědělství fungovat. Dokud existují, musí být získána „*každá koruna*“. Rovněž nestranická ministryně Milena Vincová prezentuje prioritu „*získat co nejvíce peněz na zemědělství a venkov*“ (zejména z EU), přímé platby pak chce v „*nejvyšší možné míře, s maximálním dorovnáním ze státního rozpočtu*“ (HN 2006d).

Merkantilismus: argumentace aktivní obchodní bilancí

Z námi provedené obsahové analýzy vyplývá, že v diskusi o zemědělské politice jasně dominují argumenty preferující aktivní obchodní bilanci a konkrétní ekonomickou strukturu s vysokou přidanou hodnotou.

Takto vedení AK konstatuje, že „*rezort zemědělství se na HDP podílí jen třemi procenty, přitom vyrábí přes 30 % deficitu obchodní bilance*“. To je „*zbytečné a naprosto nedůvoditelné*“ (Právo 2005a). České zemědělství „*pracuje hluboko pod svoje možnosti a v důsledku toho roste záporné saldo*“ (Právo 2006a). Alarmující je pak podle AK skutečnost, že se prohlubování záporného salda zřejmě nezastaví – vhodnou cestou je přitom export na Východ. „*Stále větší dovozy pak znamenají, že se nespotřebovaná domácí produkce musí se ztrátou vyvážet*.“ Tady je potom třeba větší pomoc státu – podpora exportu a zákon o zneužití tržní síly (Právo 2009).

Co se týká preferované struktury exportu s ohledem na získání či udržení produkčních aktivit vysoké přidané hodnoty, zmínit lze požadavek Jana Veleby (AK) na záchranu produkce mléka a masa. Podle něj je české zemědělství „*v přidané hodnotě dole, což je klíčový problém*“. Produkce masa potom představuje „*přidanou hodnotu a zaměstnanost*“

(HN 2009a a LN 2011a). Podle ministra Ivana Fuksy (ODS) je přáním ministerstva, „*aby se v tuzemsku více zpracovávaly a lépe zhodnocovaly vyprodukované komodity, často neopracované, či dokonce v surovém stavu směřují na vývoz... Zpátky do země se potom vrací ve formě hotových výrobků a přidaná hodnota zůstává v zahraničí*“ (Právo 2011).

Také podle zástupců firem podnikajících v zemědělství (Agrofert) je „*vývoj českého zemědělství nežádoucí*“. Podle experta Agrofertu agronomičtí odborníci varují, že „*nedojde-li k zastavení úbytku českých zemědělců, stane se ČR pouhým trávnikem Evropy bez vlastní živočišné výroby. Spotřebitelům pak nezbude nic než nakupovat zemědělské produkty za drahé dovozové ceny*“ (LN 2007a). Podobně zástupce odboru statistiky zemědělství Českého statistického úřadu (ČSÚ) hovoří o prohlubující se strukturální nerovnováze a zhoršování bilance agrárního obchodu, když ČR dováží maso, sýry a jogurty, zatímco ve vývozech převládají suroviny a živá zvířata (Právo 2012a).

Celý komplex argumentů, na které se zaměřuje naše analýza, je možné spatřit v textu analytičky ČSÚ. Ta konstatuje, že bylo z „*pohledu spotřebitelů dobré, že tlak levných dovozů držel ceny dole – nízké ceny potravin jistě oceňovalo i 82 tisíc zaměstnaných, kteří přišli během deseti let o práci. Kolik by jich dalo přednost udržení zaměstnání?... Práce nebo láce – to je to, oč tu běží*“ – výrazně deficitní potravinová bilance tento problém podle ní „*jenom obnažila*“ (HN 2012b).

Z naší obsahové analýzy je patrné, že v diskusi o zemědělské obchodní politice jasně převládá obecná podpora udržení či zvýšení objemu produkce, udržení či obnovení určité úrovně soběstačnosti a udržení dané úrovně zaměstnanosti.

V tomto smyslu argumentovala velká většina aktérů. Komentátor Václav Tuček (Právo 2004c) považuje za důležité, aby se „*zvýšila konkurenceschopnost zemědělské prvovýroby a potravinářského průmyslu se zachováním přiměřené zaměstnanosti*“. Vhodná by byla opatření k „*omezení rizikovosti podnikání v sektoru a udržení potřebného rozměru prvovýroby a zpracovatelských podniků*“.

Podle představitelů AK je „*problémem snižující se produkce*“. Cíl zemědělství je přitom ve výrobě „*dostatku kvalitních, cenově dostupných potravin a využívání domácích přírodních zdrojů*“. Je přitom třeba „*udržet rozměr živočišné výroby s její vazbou na obilnou produkci ... U vepřového už ČR není soběstačná, a pokud bude objem zvířat klesat, bude i průměrná sklizeň nadúrodou*“ (Právo 2005a).

K tomuto postoji se přidává státní správa. Podle ministra Petra Zgarby (ČSSD) je „*priorita také podpora chovu skotu – pokud nebude ČR soběstačná, nebude odyt pro obilí – je proto třeba návrat chovu do přirozených dimenzí*“. Není pak „*sebemenší důvod ustupovat z domácího potravinářského trhu*“ (Právo 2005b).

Řešení je dle AK v „*udržení určitého podílu domácích potravin*“ – jistotu by poskytla „*společenská objednávka výroby českých potravin*“. Podíl by měl být „*co nejvyšší – zcela určitě nad 50 %*“ (HN 2005e). „*Svobodný*“ bude dle AK ten, „*kdo bude mít vodu, energii a potraviny*“ – „*Francie, Rakousko, Německo, Dánsko či Nizozemsko se o to snaží*“ (HN 2009a). Kvůli potravinové nesoběstačnosti je „*půda zbytečná, zpracovatelé mají nedostatek masa [pozn.: z domácí produkce] a rozdíl mezi vývozem a dovozem je 13 mld. Kč. ... Minulé vlády nechaly potravinovou soběstačnost jít do kytek*“. Když se sečtou všechny potraviny, jsme „*soběstační maximálně ze 70 %*“ – „*30 % dovážíme a to jsou obrovské peníze. ... Rozumný stát by neměl jít pod 80 %*“, byla by „*vyšší zaměstnanosti, méně podpor a více pracovních příležitostí ve zpracovatelském průmyslu*“ (HN 2012a).

Ministr Petr Gandalovič (ODS) míní, že je možné postupně snižovat celní bariéru kolem Evropy, ale „*zavřít [pozn.: ukončit produkci] české zemědělství je extrém – zajištění potravin má strategický význam. Spoléhání se na zdroje mimo naši kontrolu, tradice a hodnoty je hazardování s výživou lidí*“ (LN 2007b).

Pokud jde o problematiku udržení zaměstnanosti a nízkých mezd, považuje Zemědělský svaz za problém, že „*zbylo jen 163 tis. pracovníků k datu vstupu do EU*“ (MF 2004b).

Podle AK „*nechtějí majitelé zemědělských podniků stále platit nízké mzdy, které jsou v tomto odvětví podprůměrné*“ (HN 2005a). Zemědělský svaz konstatuje, že na venkově dochází k „*úbytku lidí*“ – problémem je „*příliš náročná práce a malá mzda*“ (HN 2007a). Pokud jde o konkrétní opatření s negativním dopadem na zaměstnanost, uvádí zástupce odborů Bohumír Dufek, že zrušení „*zelené nafty*“ (tj. zrušení vratky spotřební daně jako podpory zemědělcům) má dopad na konkurenceschopnost zemědělství. To se nachází v takovém stavu, že „*ČR musí dovážet z Evropy kdejaký bordel, na vesnicích je pak obrovské množství lidí bez práce a další o ni přijdou v důsledku nesmyslného opatření*“ (Právo 2012b).

Regulace obchodu: argumentace loajálním spotřebitelem

Můžeme konstatovat, že v diskusi o zemědělské obchodní politice se objevuje prvek mobilizace spotřebitele a apel na jeho loajalitu k národním producentům velice často.

Podle komentátora deníku *Právo* si „*všichni výrobci dobře uvědomují nutnost podpory domácích potravin*“. Proti nákupu cizí produkce je třeba se „*bránit masivní podporou prodeje domácích výrobků* [pozn.: program Klasa]“ (Právo 2004c). Potravinová komora hovoří o „*přesyceném trhu a potřebě dlouhodobé propagace českého zboží*“ (HN 2005c). Ministr Petr Zgarba (ČSSD) je přesvědčen, že bychom měli nakupovat „*především domácí potraviny, když už ne z národní hrdosti jako ostatní, tak proto, že často předčí dovozy kvalitou*“ (Právo 2005b). Podle žurnalisty Jiřího Fraňka „*přibývá zákazníkům, kteří si raději než dovážené koupí potraviny české, byť trochu dražší*“. Kdo preferuje české zboží, tak činí „*nejen pro chuťové pohárky, ale také pro české zemědělství a potažmo pro celou českou ekonomiku*“. Franěk uvádí příklad Irska. Podle jeho soudu akce „*Buy Irish*“ „*sice hospodářský zážrak sama nezpůsobila, ale nějakým malým dílem k němu přispěla. A prakticky zadarmo*“ (Právo 2007a).

Komentář vědeckého pracovníka v oblasti zemědělství hovoří o tom, že „*ostatní mužstva* [pozn.: zemědělci v jiných zemích ve srovnání s těmi českými] *mají ochozy plné od daných fanoušků a nadšené funkcionáře a k tomu doping v podobě vyšších dotací*“. Naším zemědělcům „*jde o přežití a nemusíme být vlastenci, abychom je pochopili ... jde do značné míry o nás všechny*“ (MF 2008b). Podle regionální AK „*zachrání české zemědělství důstojná agrární koncepce státu a zejména přizeň spotřebitelů – jejich protekce místním výrobkům ze zdejších surovin*“ (MF 2010a).

Farmáři propagují venkov jako „*hrdou část republiky*“ a chtěli by udělat něco proto, aby „*spotřebitelé utráceli peníze na našem venkově za české potraviny*“. Myslí si, že „*není možné všechno dovážet, zatímco tady padají zemědělci na hubu*“ (MF 2010b). „*Když lidé nakoupí zeleninu vypěstovanou v Česku, podporují sami sebe a peníze vynaložené na její pěstování zůstanou v domácí kase*“ (MF 2009b).

Ministr Ivan Fuksa (ODS) by se chtěl „*dočkat toho, abychom se k produktům českého zemědělství chovali tak, jako vnímají produkty svého průmyslu v Německu*“ – tradičně preferují domácí zboží. Jde o „*vlastenectví a hrdost, ne cenu*“. Jde o „*zdravě pragmatické myšlení – pokud budeme kupovat zboží vyrobené domácími firmami, tyto firmy budou prosperovat a zaměstnávat lidi, odvádět daně. Bez zákazníků zkrachují, propustí zaměstnance a přijde krize, ta se dotkne nás všech. Za pár korun, které ušetříme při nákupu levnějších dovozových potravin v supermarketu, zaplatíme později bez výjimky všichni opravdu vysoké úroky*“ (HN 2010).

Liberální argumentace

Jak jsme již uvedli výše, liberální argumentace se podle naší analýzy v diskusi o zemědělské obchodní politice objevovala relativně málo často.

Velká část liberálně orientovaných postojů pochází od Asociace soukromých zemědělců.¹⁰ Její předseda Stanislav Němec nevidí „*nic hrozného*“ na tom, že českou půdu kupují cizinci (HN 2004a), kritizuje dotační politiku stimulující nadprodukcii (HN 2005b)

a využívání prostředků z veřejných rozpočtů na podporu jejího exportu (HN 2006b). Nelíbí se mu pláč nad „zlou konkurencí“ (LN 2011b) a kritizuje absenci podnikatelského uvažování u většiny českých zemědělců (HN 2012c).

Rada argumentů s liberálním prvkem zaznívá v některých komentářích žurnalistů. Můžeme se zde setkat s kritikou systému zpětné pomoci zemědělcům (Právo 2004c) či nekonzistence v argumentaci představitelů Zemědělského svazu (HN 2004b). Kritický komentář si všímá „mizerného obchodu“ ze strany EU, kdy dotované mléko a obilí končí v jižní Asii, nebo „absence smyslu další dotace nadvýroby“ (HN 2009b).

Nalézt lze samozřejmě několik příspěvků od ekonomických expertů či analytiků zemědělských trhů, které obsahují liberální argumentaci. Takový charakter má komentář reagující na „klišé“ zaznívající v rozhovorech s představiteli zemědělských zájmových skupin. Tématem diskuse je krize zemědělství, divoká privatizace, potřeba, aby firmy zůstaly v českých rukou, požadavek soběstačnosti, nutnost zotavení cen nebo škodlivost konkurence (HN 2006c). V jiném komentáři jsou dotace do zemědělství považovány za „deformaci trhu“ (MF 2008a), exportní subvence ve společném trhu za „absurdnost“ (MF 2009a) nebo se upozorňuje na dvojnásobné ceny potravin pro spotřebitele a zároveň na absenci politické síly k jejich zrušení (MF 2009a).

Některá vyjádření představitelů zájmových skupin působících v zemědělství hovoří o tom, že by pro české zemědělství bylo dobré, kdyby byly (veškeré) dotace zrušeny. Vzhledem ke své struktuře (převaha velkých podniků) by totiž bylo takto konkurenceschopné (například MF 2004a, 2005b; HN 2012a). Z kontextu je však možné dovodit, že podpora takovému reformnímu kroku je podmíněna právě předpokladem potenciálního růstu produkce a exportu zemědělství. O postoj v rámci perspektivy ekonomického liberalismu k zemědělskému obchodu se tak v podstatě nejedná – není formulován v kontextu úvahy o nákladech obětované příležitosti či poměru mezi užitkem spotřebitelů a producentů.

Některé úvahy obsahující kritickou reflexi lze najít i u některých politiků či ministerských úředníků. Mluvčí ministerstva zemědělství hovoří o „nadstandartním zornění vedoucím k obrovským přebytkům, které je třeba vyvézt“, a považuje tento jev za „dědictví minulosti“ (Právo 2006b). Liberální tón volí v jednom z textů ministryně Milena Vincová (nestraník); o závislosti na dotacích, která snižuje konkurenceschopnost, pak hovoří ministr Ivan Fuksa (ODS) (Právo 2011).

Rada představitelů české pravice, od nichž bychom mohli protržní postoje očekávat, však argumentuje spíše z pozic ekonomického nacionalismu. Vlastimil Tlustý (ODS) hovoří o tom, že „ČSSD prodala české zemědělství při vstupu do EU“ (MF 2005a), Jirí Papež (stínový ministr zemědělství za ODS) konstatuje, že podmínky vyjednané s EU jsou v dané oblasti „pro české zemědělství nedůstojné“ (HN 2006a). Proti „prolomení přechodného období na nákup půdy cizinci“ je jak Papež, tak Gandalovič (oba ODS) (Právo 2007c). Ministr Gandalovič pak v jednom textu vyjadřuje radost, že zemědělci dostávají za svou produkci „lepší ceny než v minulosti“ (Právo 2008).

* * *

Pokud máme zhodnotit český diskurz v oblasti zemědělské politiky na základě provedené obsahové analýzy, musíme konstatovat, že problematika zahraničního obchodu hraje výraznou roli. Velká část novinových článků obsahovala ekonomickou argumentaci a mnoho se jich významně či primárně věnovalo právě problematice mezinárodního obchodu se zemědělskými produkty. Když se zaměříme na texty, které obsahovaly ekonomické argumenty se vztahem k zahraniční obchodní politice s těmito produkty, jasně převládala argumentace, kterou jsme označili jako merkantilistickou. Velké množství textů pak obsahovalo prvky nacionalismu v mezinárodněekonomické oblasti. Dovolíme si říct, že úvahám s ambicí formulovat soudy ekonomického charakteru (ve smyslu jak a co

vyrábět a jak obchodovat, aby bylo dosaženo maximální efektivity využití zdrojů a co nejvyššího příjmu) merkantilistická ideová logika jasně dominovala. Zaměření na národní ekonomiku jako rovinu analýzy a prospěch konkrétních firem v oblasti zemědělství jako zdroje nárůstu užitku celé ekonomiky sdílají nejen zemědělství producenti a jejich zástupci, ale celá řada dalších subjektů včetně politické reprezentace – zdá se, že bez ohledu na stranickou příslušnost – nebo odborných pracovníků veřejné správy (například ministerští úředníci či vedoucí pracovníci ČSÚ). Nakolik to můžeme z našich dat posoudit, nezdá se, že by jinak smýšleli novináři či široká veřejnost. Přestože to není hlavním cílem tohoto textu, považujeme za významné, že se právě argumenty klasického merkantilismu (export jako zdroj zisků a zaměstnanosti a dovoz jako ztráta příjmu i zaměstnanosti) těší univerzální oblibě. To je pro (neo)klasickou ekonomii, jež je považuje zevrubnou analýzou za vyvrácené, značná výzva. Ekonomická věda na ni pochopitelně opakovaně reaguje (například pomocí analýzy školy veřejné volby). Šíře a hloubka jevů, na něž poukazuje i tato studie, je však na samé hranici možností ekonomické vědy. V oblasti, o níž pojednáváme, naznačujeme institucionalizované postoje, jež zahrnují celospolečenské a poměrně nekritické akceptování určité politiky (spotřebitelé, veřejnou správou a producenty) bez dalšího zkoumání (i s vědomím jejich nákladů) jako ustáleného a osvědčeného receptu řešení problémů, včetně ekonomizující argumentace. Zdá se navíc, že dochází k replikaci tohoto diskurzu (jehož podoba se zformovala v období a v reakci na konkrétní situaci po druhé světové válce) do dalších a dalších zemí (typicky v důsledku rozšiřování EU). Tomu by mohlo odpovídat i výrazné zastoupení postojů, které jsme v textu označili jako *veřejnou regulaci*. V kontextu výroků jednotlivých aktérů navíc tyto argumenty vzbuzují dojem jisté neutrality – jsou vnímány jako logická reakce na dané podmínky, jejichž změna je mimo dispoziční schopnost (českých) aktérů, a nemá proto význam ani její kritická reflexe.

Naše analýza ukazuje, že zatímco argumenty klasického merkantilismu v diskurzu převládají, argumentace z hlediska ekonomie mnohem relevantnější – ta, kterou označujeme jako sofistikovaný protekcionismus – se v zásadě neobjevuje. Přestože sami uvádíme, že se na případ České republiky nehodí, v případě klasického merkantilismu je tomu zrovna tak (a ten přitom v zásadě dominoval). Tento moment považujeme rovněž za poměrně zajímavý. Argumenty, které jsme přesto pod podmíněný liberalismus zařadili, se týkaly dílčích a potenciálních liberalizačních kroků v oblasti zemědělské politiky, které by vedly k omezení míry aktuální regulace – zemědělství však bylo zpravidla akceptováno jako speciální hospodářské odvětví, které vyžaduje zvláštní přístup. Zcela minoritní argumentace ekonomického liberalismu pak byla záležitostí převážně akademických ekonomů, kteří jasně stáli mimo prostor tvorby politik a poskytovali kritickou zpětnou vazbu bez ambice politiku přímo ovlivnit.

Pozici nacionalismu v hospodářské politice považujeme za (z větší části) politickou reflexi charakteru mezinárodních vztahů, z kterého pak vyplývá podoba vztahů mezinárodněekonomických. Argumenty takto formulované nelze považovat za jednoduše zahrnutelné do ekonomické diskuse. Pro rozbor diskurzu však tato pozice měla značný význam. Ukázalo se, že takový způsob argumentace je v diskusi výrazně zastoupen, dovolíme si říct, že v míře větší, než bychom očekávali. Je však otázkou, do jaké míry reflexe mezinárodněobchodních vztahů (zejména) v rámci EU autenticky odráží světónázor konkrétních aktérů a do jaké míry může jít spíše o jejich taktiku. Lze si představit, že řada aktérů z prostředí organizovaných zájmů účelově interpretuje mezinárodní vztahy optikou národních zájmů s cílem dosáhnout veřejné asistence při realizování svých partikulárních cílů (Krpec – Hodulák 2012). Tato problematika však již jde nad rámec tohoto textu. V každém případě se domníváme, že se nám již (i přes omezený záběr a rozsah našeho šetření) podařilo demonstrovat, že vnímání mezinárodního obchodu jako konfliktní arény a prostředí hry s nulovým součtem je v oblasti zemědělské obchodní politiky silné a rozšířené mezi různými typy aktérů. To je v případě České republiky s její

orientací na průmyslové exporty a v prostředí hluboké ekonomické a nezanedbatelné politické integrace v evropském prostředí pozoruhodné. Jak jsme naznačovali v úvodu, převzetí vysoké míry regulace a celé škály nástrojů veřejné intervence do zemědělské produkce a obchodu obvyklé v EU se pak mnoha aktérům jeví vlastně jako naprosto přirozené.

-
- ¹ K ekonomickému nacionalismu jako k teoretické perspektivě v oblasti mezinárodních politických a ekonomických vztahů viz Gilpin (1987: 31n.).
- ² K vymezení liberální perspektivy jako přístupu politické ekonomie mezinárodních vztahů viz Gilpin (1987: 26n.).
- ³ Tento argument měl a má vliv na politickou praxi, ale jeho opora v ekonomické analýze je značně sporná.
- ⁴ Variantou může být argument, že odvětví může být ziskové poté, co se díky veřejné intervenci rozvine, ale není zajímavé pro soukromé investory nyní. I tento argument lze považovat v rámci současné ekonomické vědy za sporný.
- ⁵ V průběhu 19. a 20. století došlo k přesunu velké většiny pracovníků ze zemědělství do ostatních sektorů ekonomiky. Například v Británii tak klesl počet pracovníků v zemědělství z 50 % v roce 1800 na 25 % v roce 1850 a nakonec na 1 % v roce 2011 (Clark – Werf 1998; World Bank 2013). V Itálii poklesl počet pracujících v zemědělství z 39,8 % v roce 1959 na 8,5 % v roce 1992, ve Francii to bylo ve stejném období z 26,6 % na 5,8 % a západním Německu ze 17,9 % na 3,3 % (Fiala – Pitrová 2009: 446). Tento jasný důkaz *značné mobility výrobních faktorů* (v dlouhém období) v průmyslové zemi však neznamená, že krátkodobé rigidity nemohou být považovány za problém z hlediska dopadů obchodní politiky na zaměstnanost.
- ⁶ Přesto je ČR stále nejvíce orientovaná na kapitálově náročnou, ale technologicky středně náročnou průmyslovou produkci (automobily, neelektrické stroje, chemikálie).
- ⁷ Zvolené časové období má za úkol reflektovat současný diskurz, považujeme je za dostatečně dlouhé, aby vzorek měl určitou vypovídající hodnotu. Nejde o analýzu dopadu zapojení do SZP, v takovém případě by bylo třeba pokrýt rovněž předvstupní období.
- ⁸ Byla provedena sonda systémového zkreslení termínu – potenciální národní konotace. Bylo testováno padesát náhodně vybraných textů s termínem „zemědělství“ týkajících se české zemědělské politiky se zahraničnickoobchodním prvkem. Systematické zkreslení nebylo prokázáno.
- ⁹ S tím, že ani merkantilistická argumentace nepovažuje preferování aktivní obchodní bilance v zemědělské produkci za vhodné v případě průmyslové ekonomiky (viz výše).
- ¹⁰ Asociace soukromých zemědělců zastupuje většinou menší a rodinné firmy, stojí v opozici k Agrární komoře, která dle jejich soudu reprezentuje většinou velké podniky vzniklé z bývalých JZD.

Literatura

- Anderson, Gary – Tollison, Robert (1984): Sir James Steuart as the Apotheosis of Mercantilism and His Relation to Adam Smith. *Southern Economic Journal*. Vol. 51, No. 2., s. 456–468.
- Buchanan, James – Yoon, Yong (2000): A Smithean Perspective on Increasing Returns. *Journal of the History of Economic Thought*. Vol. 22, No. 1, s. 43–48.
- Chang, Ha-Joon (2008): *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*. London: Bloomsbury.
- Clark, Gregory – Werf, Ysbrand (1998): Work in Progress? The Industrial Revolution. *The Journal of Economic History*. Vol. 58, No. 3, s. 830–843.
- Fiala, Petr – Pitrová, Markéta (2009): *Evropská unie*. Brno: CDK.
- Gilpin, Robert (1987): *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Hecksher, Eli (1935): *Mercantilism*. London: George Allen and Unwin.
- Hoekman, Bernard – Kostecki, Michel (2009): *The Political Economy of the World Trading System*. Oxford: Oxford University Press.
- Huylenbroeck, Guido – Durand, Guy (2003): *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and rural Development*. Hampshire: Ashgate.
- Irwin, Douglas (1998): *Against the Tide – An Intellectual History of Free Trade*. Princeton: Princeton University Press.
- Kaldor, Nicholas (1939): “Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility.” *Economic Journal*, Vol. 49, No. 195 (September), s. 549–552.
- Krpec, Oldřich – Hodulák, Vladan (2010): Integrace ČR a střední Evropy do Společného trhu EU. *Politologický časopis*, Vol. 17, No. 4, s. 380–414.
- Krpec, Oldřich – Hodulák, Vladan (2012): Politická ekonomie zahraniční obchodní politiky – instituce, regulace, sociální a politický kontext. *Politická ekonomie*, Vol. 60, No. 1, str. 20–40.
- Krugman, Paul (1991): Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, Vol. 99, No. 31, str. 483–499.
- Krugman, Paul – Obstfeld, Maurice – Melitz, Marc (2012): *International Economics – Theory and Policy*. Boston: Perason.

- Krugman, Paul (1996): Making Sense of the Competitiveness Debate. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 12, No. 3, s. 17–25.
- List, Friedrich (1856): *National System of Political Economy*. Philadelphia: J. B. Lippincott.
- Malthus, Thomas (1815): *The Grounds of an Opinion on the Policy of Restricting the Importation of Foreign Corn*. London: John Murray.
- Müller, Jerry (2012): *Adam Smith in His Time and Ours: Designing the Decent Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Romer, Paul (1986): “Increasing Returns and Long-Run Growth.” *Journal of Political Economy*, Vol. 94, No. 5, 1002–1037.
- Schumpeter, Joseph (2006, 1954): *History of Economic Analysis*. New York: Routledge.
- Smith, Adam (1776/2005): *An Inquiry into Nature and Causes of Wealth of Nations*. Pennsylvania University Press.
- Strange, Susan (1970): International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect. *International Affairs*, Vol. 46, No. 2, s. 304–315.
- Torrens, Robert (1829): *An Essay on The External Corn Trade*. London: Longman.
- Vanderlint, Jacob (1734): *Money Answers All Things*. London: Johnson Reprint Corporation.
- World Bank (2013): Employment in agriculture (% of total employment). The World Bank, <<http://data.world-bank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>>.

Dokumenty

- HN (2004a): Cizinci na českých polích nám nekale konkurují. *Hospodářské noviny*, 18. 8. 2004, s. 20.
- HN (2004b): Domáci rolníci se v unii rozhodně neztratí. *Hospodářské noviny*, 2. 11. 2004, s. 16.
- HN (2004c): Stát neví co s nadúrodou obilí. *Hospodářské noviny*, 2. 11. 2004, s. 15.
- HN (2005a): Potřebujeme zvýšit dotace na výrobu. *Hospodářské noviny*, 31. 3. 2005, s. 14.
- HN (2005b): Rolníci jsou spokojeni, dotace tu jsou. *Hospodářské noviny*, 15. 4. 2005, s. 6.
- HN (2005c): Rolníci si polepšili na úkor potravinářů. *Hospodářské noviny*, 20. 4. 2005, s. 18.
- HN (2005d): Podporujeme návrh komise, ne britský. *Hospodářské noviny*, 23. 6. 2005, s. 16.
- HN (2005e): Nejde jen o cenu, ale i o kvalitu jídla. *Hospodářské noviny*, 29. 7. 2005, s. 16.
- HN (2006a): Pokuta za mléko až 200 milionů. *Hospodářské noviny*, 2. 6. 2006, s. 18.
- HN (2006b): Zemědělství hlásí zisk přes sedm miliard. *Hospodářské noviny*, 3. 3. 2006, s. 18.
- HN (2006c): Filipika proti zemědělským klíšé. *Hospodářské noviny*, 24. 8. 2006, s. 8.
- HN (2006d): Chci peníze nejen pro rolníky, ale celý venkov. *Hospodářské noviny*, 6. 9. 2006, s. 18.
- HN (2006e): Když stát nepřidá, vyjdeme do ulic. *Hospodářské noviny*, 17. 10. 2006, s. 18.
- HN (2007a): Propad agrárního obchodu byl o třetinu vyšší. *Hospodářské noviny*, 19. 2. 2007, s. 19.
- HN (2007b): Dotace patří farmám, ne milionářům. *Hospodářské noviny*, 27. 11. 2007, s. 11.
- HN (2009a): Nechceme drahé mléko, jen férovou cenu. *Hospodářské noviny*, 29. 6. 2009, s. 19.
- HN (2009b): Dotace nalité do kanálu. *Hospodářské noviny*, 2. 12. 2009, s. 10.
- HN (2010): České zemědělství zachrání patrioti. *Hospodářské noviny*, 20. 12. 2010, s. 8.
- HN (2011): Vůbec mi nevadí, jestli jsem staromódní. *Hospodářské noviny*, 3. 1. 2011, s. 19.
- HN (2012a): Předchozí vlády na zemědělství kašlaly. *Hospodářské noviny*, 27. 1. 2012, s. 18.
- HN (2012b): Levné jídlo, nebo zaměstnanost? *Hospodářské noviny*, 13. 4. 2012, s. 8.
- HN (2012c): Zdražování kvůli zelené naftě je nesmysl. *Hospodářské noviny*, 24. 5. 2012, s. 5.
- LN (2007a): Jsme vděční za každou korunu z Bruselu. *Lidové noviny*, 2. 5. 2007, s. 11.
- LN (2007b): Nemůžeme mít všude vysokou trávu! *Lidové noviny*, 18. 7. 2007, s. 12.
- LN (2007c): EU: farmáři dostanou méně. *Lidové noviny*, 21. 11. 2007, s. 14.
- LN (2010): Nemám rád EU, hřímal Babiš. *Lidové noviny*, 28. 4. 2010, s. 16.
- LN (2011a): Času mu nezbyvá, Jan Veleba. *Lidové noviny*, 2. 9. 2011, s. 11.
- LN (2011b): České zemědělství nejsou jen kolchozy. *Lidové noviny*, 14. 9. 2011, s. 11.
- MF (2004a): Kroměříž bude hostit zemědělskou výstavu. *Mladá fronta Dnes*, 25. 5. 2004, s. 5.
- MF (2004b): Českému zemědělství dnes dominují hlavně velké obchodní společnosti. *Mladá fronta Dnes*, 18. 6. 2004, s. 4.
- MF (2005a): ČSSD se nebojím. Věřím si, říká Tlustý. *Mladá fronta Dnes*, 7. 11. 2005, s. 2.
- MF (2005b): Svět skončí s dotováním farmářů. *Mladá fronta Dnes*, 20. 12. 2005, s. 3.
- MF (2008a): Mléka je jednou málo, podruhé moc. *Mladá fronta Dnes*, 5. 6. 2008, s. 11.
- MF (2008b): Chceme existovat. *Mladá fronta Dnes*, 13. 10. 2008, s. 12.
- MF (2009a): Chci lidem popisovat lumpárny EU. *Mladá fronta Dnes*, 5. 5. 2009, s. 12.
- MF (2009a): Milionáři. Díky dotacím. *Mladá fronta Dnes*, 12. 5. 2009, s. 2.
- MF (2009b): Farmáři hájí českou zeleninu. *Mladá fronta Dnes*, 17. 9. 2009, s. 2.
- MF (2010a): Zemědělství je ohrožený druh. *Mladá fronta Dnes*, 30. 1. 2010, s. 4.
- MF (2010b): Pěstitelé nechtějí do marketů. *Mladá fronta Dnes*, 15. 2. 2010, s. 1.
- MF (2010c): České zemědělství obětoval stát za naši vstupenku do EU. *Mladá fronta Dnes*, 26. 4. 2010, s. 4.
- Právo (2004a): Zemědělské pojištění mění svůj kabát. *Právo*, 27. 10. 2004, s. 15.
- Právo (2004b): Klasa – víte, co jíte. *Právo*, 27. 10. 2004, s. 15.
- Právo (2004c): České zemědělství nabírá nový směr. *Právo*, 27. 10. 2004, s. 15.

- Právo (2005a): Když vyklidíme trhy, nadprodukce se nezbavíme. *Právo*, 27. 5. 2005, s. 17.
- Právo (2005b): Chci si zachovat zdravý selský rozum. *Právo*, 31. 5. 2005, s. 15.
- Právo (2006a): Zemědělci chtějí, aby nová vláda zastavila pokles jejich produkce. *Právo*, 20. 6. 2006, s. 14.
- Právo (2006b): Česko se mění, luk a pastvin přibývá na úkor polí. *Právo*, 21. 8. 2006, s. 5.
- Právo (2007a): Strdí z Argentiny. *Právo*, 30. 1. 2007, s. 6.
- Právo (2007b): Interspar začne v ČR prodávat rakouské maso. *Právo*, 20. 2. 2007, s. 15.
- Právo (2007c): Snazší prodej půdy cizincům zvedl vlnu emocí. *Právo*, 15. 3. 2007, s. 2.
- Právo (2008): Nové výzvy pro naše zemědělství. *Právo*, 15. 5. 2008, s. 17.
- Právo (2009): Veleba: zemědělství v propadu, zbyly jen dotace. *Právo*, 11. 3. 2009, s. 19.
- Právo (2011): Závislost zemědělců na dotacích dál roste. *Právo*, 17. 8. 2011, s. 15.
- Právo (2012a): Zemědělci hospodařili s rekordním ziskem. *Právo*, 14. 3. 2012, s. 13.
- Právo (2012b): Kalousek: schodek příští rok 100 miliard. *Právo*, 7. 5. 2012, s. 2.

Poznámka

Rádi bychom poděkovali redakci časopisu Mezinárodní vztahy a oběma anonymním recenzentům za editorskou práci a podstatné kritické připomínky, bez nichž by text v této podobě nevznikl. Zpracování článku bylo podpořeno projektem „Zaměstnáním čerstvých absolventů doktorského studia k vědecké excelenci“ CZ.1.07/2.3.00/30.0009. Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.